

RUSZÁK MIKLÓS

A SZOCIALISTA LAKÓTELEPEK MEGVÁLTOZOTT HELYZETÉNEK KÉRDÉSEI A FOGYASZTÓI TÁRSADALOMBAN

Martin Heidegger (1995) *A művészet és a tér* című írásában a dolgok teret konstituáló erejével foglalkozik. Szerinte a tér nem üresség, nem valaminek a hiánya, hanem maguk a *dolgok* „térben-levésük” által alkotják a teret. Heidegger ugyan nem kifejezetten az építészet, hanem általában véve a térbeli művészetek (például a szobrászat) kapcsán beszél a térről az említett tanulmányban, mégis úgy gondolom, hogy megállapításai az építészet szempontjából is érdekesek lehetnek, ha dolgokon az épített környezetet, építményeket értjük, analógiaként alkalmazva Heidegger gondolatát. Ahogy Vinczellér Katalin (2010) kiemeli, Heidegger írása nyomán „nem kisebb horderejű konklúzióhoz juthatunk, minthogy a térben való létezés tapasztalata magának a létezésnek a tapasztalata.” Ezért különösen fontos, hogy a lakótelepekre is – és természetesen minden emberi kéz alkotta építményre – úgy tekintünk, mint a térnek olyan mesterséges pontjaira, amelyek magát a teret alkotják, létrehozzák, s emiatt alapvetően meghatározzák a benne élők lét-tapasztalatát. Ez a gondolat valóban helytállóan tűnik, hiszen az építészeti kialakítás oly módon strukturálja, konstituálja a teret, hogy azzal a tér használóiban is kétségkívül felépít egyfajta viszonyulást a térkialakítással kapcsolatban. Így könnyen belátható az is, hogy mekkora felelősség hárul az építészetre abban a tekintetben, hogy az egyes épített terekhez (például a lakótelepek esetében) a későbbiekben mekkora elfogadottság és milyen vélekedések fognak kapcsolódni az emberek részéről. Edward T. Hall (1987) *Rejtett dimenziók* című munkájában behatóan foglalkozik az épített környezet embereket „közelítő”, illetve egymástól „távolító” hatásáról, vagyis a szociopetális és szociofugális terekről. A térben zajló interakciókról további fontos eredményeket közöl Mark Baldassare és Susan Feller kutatópáros a *Cultural Variations in Personal Space* című 1975-ös tanulmányában.

A térkialakítás ilyen jellegű tulajdonságai mellett fontos az is, hogy az adott térben élőket korlátozza-e valamiben ez a tér. A kérdés ilyen jellegű megközelítésével relevánssá válik annak kutatása, hogy a szocializmus éveitől épült lakótelepek uniformizált, merev formája jelent-e a valamilyen korlátokat, korlátozásokat a mai

fogyasztói társadalomban lakótelepeken élők számára. Mivel a szocialista rendszerben igen erősen áthatotta az élet minden területét az érvényben lévő ideológia, így a lakótelepek építésénél is fontos szerepet játszott ezen elképzelések érvényesítése. A kommunizmus alapelvei közé tartozik a kollektivizálás, valamint a kispolgári attitűd megszüntetése, amelyek véleményem szerint világosan tetten érhetőek a szóban forgó évtizedek alatt épült lakótelepek struktúrájában¹.

Az ötvenes évek vége felé vette kezdetét a nagymértékű állami lakásépítés, ami a lakótelepi építkezési formát részesítette előnyben. A lakásépítések szükségessé váltak, mivel a második világháború ideje alatt megrongálódott, illetve lakhatatlanná vált épületeket pótolni kellett. Emellett a szocialista rendszer gazdasági átalakításai szükségessé is tették a nagymértékű lakásépítést, mivel a szocialista ipar a városhoz kötődik, ahol viszont lakáshiány volt. Vagyis az új gazdasági forma városokra koncentráló elképzelése megkívánta az építkezéseket. Könnyen belátható, hogy a lakótelepi forma mind az elfoglalt terület, mind pedig a gazdaságosság szempontjából megfelelőnek tűnhetett. Az állami lakásépítések számának megfeszített növelése a hetvenes években érte el csúcspontját. Ez az időszak tekinthető a szocialista lakótelep-építés legsikeresebb évtizedének, hiszen ekkor jöttek létre és népesültek be a több tízezer főt tömörítő óriás-lakótelepek (Egedy 2000: 265-283).

A városokba áramló munkások beköltöztetésén kívül a rendszer stabilitásának fenntartásában is fontos szerepet játszhattak a lakótelepek. Ha megvizsgáljuk ezeket a rendkívül kötött struktúrákat, akkor nyilvánvalóvá válhat ezek üzenete. A kollektivizálás szándéka egyértelmű. Közös külső terek terülnek el a közös épületek körül. Szembetűnő, hogy a nagy részben panelépületekből álló lakótelepek szinte teljesen egyformák, uniformizáltak. Ez az egy sémára való „alapozás” közelebb juttathatta az általam fentebb említett másik alapelv (kispolgári szemlélet kiirtása) megvalósításához a rendszert. Amellett, hogy minden közös, az ember nem is akar semmit birtokolni, mivel minden ugyanolyan, vagy legalábbis megközelítőleg hasonló a másikkra.

Minden hibájuk mellett egyes lakótelepek presztízse magas volt, ám ez az egykori – nem teljesen makulátlan – fény mára megkopott². Ha ma ránézünk egy

- 1 Mielőtt az ideológiáról írnék, pontosításra szorul két fogalom. A kommunizmus szót és a kommunista jelzőt az ideológia megközelítésének szempontjából alkalmazom, vagyis a diktatúra vezetői és követői a kommunisták. A szocialista szó a kommunizmus előtti állapotot takarja, azt a rendet, amiben az emberek a szóban forgó évtizedekben éltek. Vagyis a szocializmus megvalósult formaként, míg a kommunizmus ideológiaként jelenik meg a szövegben.
- 2 Szelényi és Konrád (1969) már a hatvanas években feltérképezte az új, sokszor privilegizált helyzetet teremtő lakásokkal és lakótelepekkel szembeni ellenérzéseket. Ebben a kutatásban az újdonsült pécsi Uránvárosban is gyűjtöttek adatokat.

ezekben az időkben épült lakótelepre, láthatjuk azokat a kötöttségeket, amelyek a mai fogyasztói kultúra normáinak nem vagy csak korlátozottan felelnek meg.

A fogyasztói kultúrában nagy hangsúlyt kap a saját személyiség elkülönítése a tömegtől, persze mindez úgy, hogy az egyén ne szakadjon ki a közösségből. Míg a szocialista társadalom jellemezhető a hiány társadalmaként, vagyis egy igen kevés komponenssel kombináló társadalomként, addig a fogyasztói társadalomra a bőség, az alternatíva, a választhatóság a jellemző³. A választási lehetőség – vagyis, hogy az egyén rendelkezhet a választásai felett –, áll szemben a szocializmus korlátozott fogyasztói önrendelkezésével⁴. Így egyértelműen kijelenthető, hogy a szocialista lakótelepek választást korlátozó rendszerek⁵. Nincs lehetőség egy lakótelepen úgy strukturálni a minket körülvevő teret a kötött kialakítása miatt, valamint mert nem saját tulajdonban van ez a tér. A kertes házban élőknek erre lehetősége nyílik, mivel a saját udvaruk rendezése felett nagy részben ők maguk rendelkeznek⁶.

A fogyasztói kultúra alapvetően a tárgyi fogyasztáshoz (tartós fogyasztási cikk, képek, stb.) köthető, de véleményem szerint, ha valaki a saját személyiségének megfelelően szeretné formálni a saját tulajdonát – például átfesteni a házát, vagy olyan formán kialakítani és berendezni az udvarát, ahogy az neki tetszik, és amittől komfortosabban érzi magát –, akkor az is felfogható a fogyasztás egy speciális szegmensének. Vagyis ezen elképzelés szerint a lakás és a környező tér válik a fogyasztás tárgyává. Hogy ezt a problémát vizsgálni tudjuk, látni kell, hogy az alapprobléma abból adódik, hogy a szocialista kultúra elképzelései nem egyeznek meg az élet kereteit érintő kérdésekben a fogyasztói társadalom életszabályozó fel fogásával. A rendszerváltás következtében a szocialista rendszer eltűnt, de ettől még épített produktumai megmaradtak, még hozzá az akkori elvárásokhoz igazítva és továbbra is meghatározzák a lakótelepen élők mindennapjait. Könnyen belátható, hogy a kötöttségekkel kombináló elrendezés a mai életet szinte a szocializmusban megszokott keretek közé szorítja, így bizonyos szempontból hátrányos helyzetbe juttatja az itt élőket. Ez a hátrány abban mutatkozik meg, hogy nem tudják azt az életformát élni, mint amire igényük lenne⁷. Az igények nagy

3 A hiány társadalmá kifejezésnél nem Ulrich Beck elképzelésére gondolok, habár a szocialista társadalom és a Beck által leírt hiány társadalmá között sok a közös pont (Beck 2003).

4 A fogyasztói önrendelkezés fogalmát a Don Slater által használt jelentése alapján alkalmazom (Slater 2005).

5 Bár a fogyasztói társadalomban épült lakóparkok – amik mutatnak hasonlóságot egyes esetekben a szocialista lakótelepekkel – már valamivel a fogyasztói társadalom normáihoz jobban igazodnak, és reneszánszukat élik hazánkban is (bár nem annyira jellemző ezek építése, mint Nyugat-Európában), nem mondhatók olyan struktúráknak, amelyek elősegíték a fogyasztó – jelen esetben lakó – személyiségének közreadását.

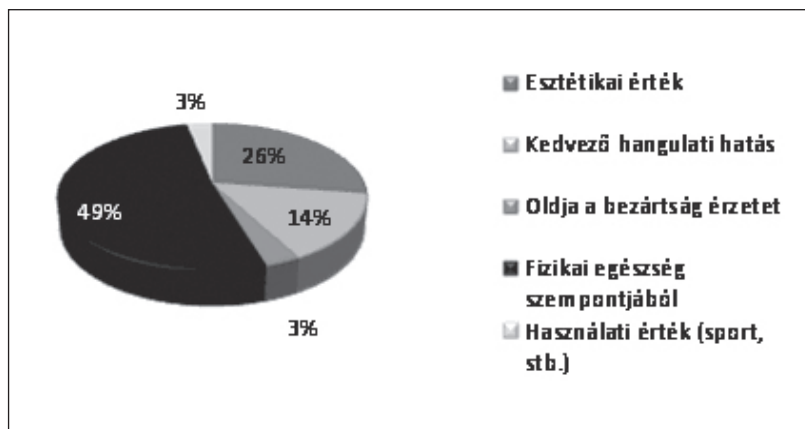
6 A 70-es években szinte alig emelkedett a magánjellegű lakások száma, ugyanis a lakótelepi építési forma volt az államilag preferált (ez is példaként szolgálhat a paternalista, rendszert fenntartó elvek érvényesítésére). Lsd.: Csizmady 2008.

7 A témában 13 interjút készítettem, állításomat ezek tartalmára alapozom. Annak ellenére, hogy ezek az interjúk nem adnak reprezentatív képet, az alapvető tendenciákat és irányokat megfelelően mutatják.

részben a saját udvarhoz köthetők. Vagyis igény mutatkozik a lakótelepen élőkben arra, hogy saját udvaruk legyen, amit legtöbben kikapcsolódásra és ehhez kötődő tevékenységek megélésére használnának. Az udvar hiányát a kitérő lehetőségek terében – a fogyasztói társadalomban – korlátozó tényezőként élik meg. Ha a problémát ilyen módon közelítjük meg, akkor egyértelművé válik, hogy ez túlmutat a fogyasztói társadalom kérdésén, egészen a Schulze által leírt élménytársadalomig terjedően (Izd.: Schulze 1992; Éber 2007 és 2008). Látni kell, hogy az itt élők – annak ellenére, hogy az élményorientáció mutatkozik náluk – az élmény alkotásában, és az ez irányú élményalkotás hiánya miatt, az élmény megélésében is korlátozva vannak⁸.

Füzesi Zsuzsanna és Tistyán László 1994-ben végzett kutatása alapján számszerű adatokkal is bemutathatóvá váltak a lakótelepi lakók külső környezettel kapcsolatos, vagyis a lakótelep külső teréhez kapcsolódó attitűdjei⁹ (1. ábra). A lakók fontosnak tartják a fizikai egészség megőrzése szempontjából a megfelelő környezetet (49%),¹⁰ emellett fontosnak találták a külső tér esztétikus megjelenését is (26%). Szintén jelentős a külső tér kedvező hangulati hatása (14%). Ez azt bizonyítja, hogy a lakóknak igénye mutatkozik a szabadban eltölthető időre.

1. ábra: Miért fontos a zöldterület? (N= 333)

Forrás: Füzesi és Tistyán 2004

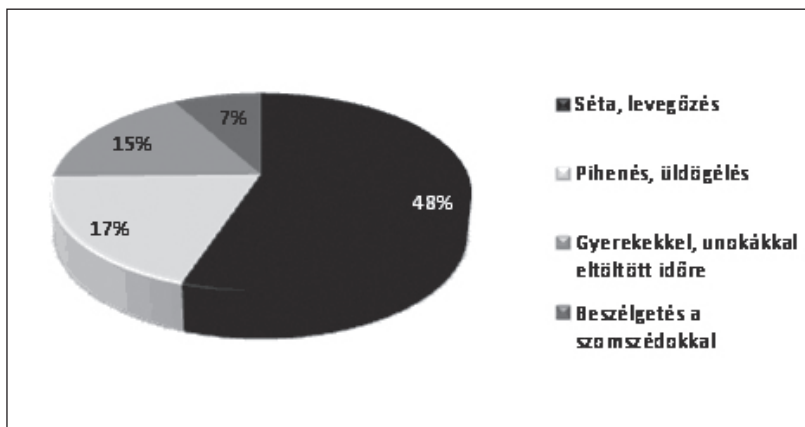
⁸ Nem állítom azt, hogy Magyarországon a Schulze által leírt élménytársadalomról lehetne beszélni, ennek több feltétele nem adott, viszont az élmény utáni vágy, az élményorientáció megléte tapasztalható.

⁹ A kutatás a pécsi Uránváros egy részének rehabilitációs tervéhez készült, ezért az adatok erre a lakótelepre nézve érvényesek. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy más lakótelepeken is hasonló eredmények születhetnének egy ilyen jellegű kutatás során, mivel interjúalanyaim is hasonló problémákat említettek.

¹⁰ A fizikai egészség kategóriája egy általam összevont kategória. Nem tartom fontosnak a komponensek részletes felsorolását.

A 2. ábra már azt is mutatja, hogy milyen funkciót tölt be az ezt a teret használók körében a környezet. Közülük a legtöbben sétálgatásra és levegőzésre használják (48%), valamint jelentős még a kikapcsolódásra alkalmas térként betöltött funkció is (17%). Az itt lakók közül viszont csak minden második lakó életében jut a külső tér valamilyen szerephez, vagyis csak minden második lakó használja a közvetlen külső környezetet valamilyen tevékenységre (51%).

2. ábra: Zöldterület funkciója (N= 240)

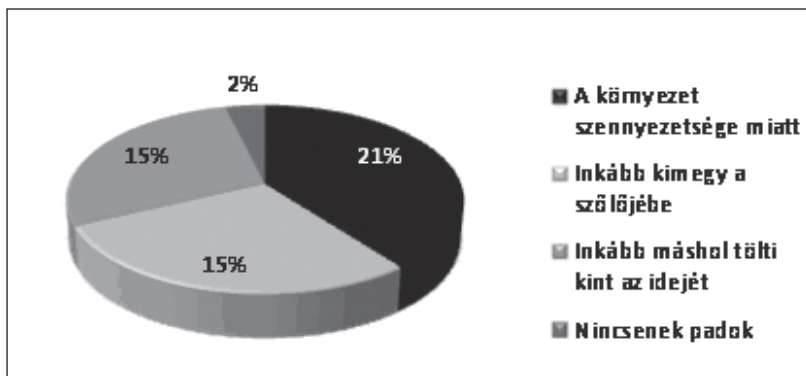

Forrás: Füzesi és Tistván 2004

A teret nem használók körében (49%) a főbb ellenérveket a 3. ábra tartalmazza. Láthatjuk, hogy a legtöbben a *területek szennyezettsége miatt* (21%) nem használja a zöldterületet, valamint 15% *inkább kimegy a szőlőjébe* kategóriát jelölte meg főbb ellenérvekként. Interjúim során én is gyakran talákoztam a szennyezett környezet miatti ellenérzésekkel. Az pedig, hogy többen inkább kimennek a saját tulajdonú területeikre, azt bizonyítja, hogy ezek a külső terek nem megfelelő minőségűek az élményszerzés és átélés szempontjából. Tehát a válaszadók 15%-a saját tulajdonú és a saját igényekhez igazodó külső teret választja inkább, mint a közvetlenül az épületek környezetében elterülő és könnyen elérhető közös területeket.

Interjúim során bebizonyosodott, hogy a saját külső tér, a saját territórium hiánya jelentős és fontos probléma, amit valamilyen módon orvosolni kéne. Edward T. Hall (1987: 232) munkájában ír arról, hogy az Egyesült Államokban már az ötvenes években felismerték a lakótelepek zsúfoltságának problémáját, és különböző módszereket alkalmaztak annak érdekében, hogy a lakótelepeken lakók minél jobban és az igényeiknek megfelelőbben tudják használni és kihasználni a külső tereket.

3. ábra: A zöldterület használatának akadályai (N=177)

Forrás: Füzesi és Tistyán 2004

Pécsett a lakótelepek lakóinak jelentős része nem tudja a lakótelepi külső tereket élményátélésre megfelelően használni – holott igény mutatkozna rá –, ami a szocialista időkben ideológiai elvekhez igazított túluniformizált és túlságosan kötött, alakíthatatlan struktúráknak tudható be.

Ezt a helyzetet nem lehet vagy csak nagy erőfeszítések árán lehetne orvosolni. Megoldást jelenthetne például, ha az épületek körül elkerített területek lennének, kvázi közös, de meghatározott egyének közös használatú udvarai. Így lehetőség nyílhatna az interjúk alkalmával szinte minden interjúalany által említett kikapcsolódást szolgáló szociális terek kialakítására is. Azonban ha ezek kialakítása megoldható is lenne, sajnos akkor is fennmaradna az a körülmény, hogy az egy lakásra számított zöldterület nagysága sok esetben nem vagy csak éppen, hogy meghaladja a kötelező 20 m²/lakás mértéket a hetvenes évek szűkös, zsúfolt lakótelepein (Pécs parkolóhelyekkel és zöldterülettel való ellátottsága 2006). Addig is, amíg ez a probléma megoldásra vár, a lakótelepek lakói, ha megfelelő minőségű szociális terekre vágnak, beutazhatnak Pécs Belvárosába, és eltölthetik szabadidejüket az átépített, és ezáltal nagy népszerűségnek örvendő Széchenyi téren és Kosuth téren.

IRODALOM

- Baldassare, Mark és Feller, Susan (1975): Cultural Variations in Personal Space: Theory, Methods, and Evidence. *Ethos*, 3 (4): 481-503
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom: út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.
- Csizmady Adreienne (2008): *A lakóteleptől a lakóparkig*. Budapest: Új Mandátum.
- Egedy Tamás (2000): A magyar lakótelepek helyzetének értékelése. *Földrajzi Értesítő*, 49 (3-4): 265-283.
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Éber Márk Áron (2008): Túl az élménytársadalmon? *Szociológiai Szemle* 18 (1): 78-105.
- Füzesi Zsuzsanna és Tistryán László (1994): *Uránváros társadalmi megítélése*. Kézirat, Baranya Megyei Önkormányzat.
- Hall, Edward T. (1987): *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.
- Heidegger, Martin (1995): A művészet és a tér. In uő.: *Költemények*. Budapest: Societas Philosophia Classica.
- Pécs parkolóhelyekkel és zöldterülettel való ellátottsága* (2006). Városfejlesztés Bt. Kézirat, Baranya Megyei Önkormányzat.
- Shulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main, New York: Campus.
- Slater, Don (2005): A fogyasztói kultúra körvonalai. *Replika*, (51-52): 197-205.
- Szelényi Iván és Konrád György (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vinczellér Katalin (2010): *Térben-lét*. Internet: <http://www.c3.hu/othercontent/kritika/8ford/vinczeller.html> (letöltve: 2010. 10. 04.).